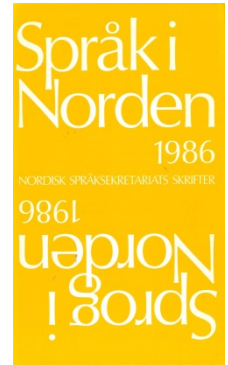

Sprog i Norden

Titel: Tankar om det språksosiologiske klimaet i Norden
Forfatter: Kjell Venås
Kilde: Sprog i Norden, 1986, s. 6-24
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Tankar om det språksosiologiske klimaet i Norden

Av Kjell Venås

Oppgåva mi er å koma med "Nogle overvejelser vedrørende det sprogsociologiske klima i de nordiske lande". Eg skal kommentere og reise spørsmål til ordlagingsinnlegga frå møtet i fjor, og eg held meg til dei som er prenta i *Språk i Norden* 1985. Då eg fekk vita at Jørn Lund er den av arrangørane som har mest ansvar for at eg fekk dette oppdraget, spurde eg han om meininga var at eg skulle kveikje til debatt ved å provosere og setja saker på spissen, eller om eg skulle vera den snille guten som eg av hjarta er. Svaret var at eg skulle leggje att den snille guten heime og gjerne seia stygge ting. Eg veit ikkje om eg såleis heilt greier å gjera vald på meg sjølv, men eg skal prøve så godt eg kan.

Ut frå den oppgjevne tittelen måtte eg fyrst fastsetja kva "sprogsociologisk klima" er for noko. Då eg rådspurde eit leksikon, fekk eg vita at "klima" er noko som gjeld for ikkje heilt stutte periodar. Meteorologane arbeider med trettiårsperiodar, og når dei greier ut om klimaet no, så byggjer dei på trettiårsbolken mellom 1931 og 1960. Den eigenlege definisjonen av omgrepet er "de herskende meteorologiske forhold i forskjellige områder beskrevet med statistiske data". For å føre dette over til området vårt, treng vi berre byte ut ordet "meteorologiske" med "språklige". Men eg vil stå fritt i høve til definisjonen og skal ikkje plage med statistikk.

Det er gjerne rett at dei ulike vilkåra for heimleg ordlagning byggjer på skilnader i det språksosiologiske klimaet. Men dette klimaet er atter eit resultat av ulike nasjonalt-historiske tilhøve, og eg har i stor mon måtta leggje vurderingar av slike tilhøve til grunn.

I etterkrigstida har det i alle dei nordiske språksamfunna vore stort sett tilsvarande spenningstilhøve, til dels slik at vi kan tala

om atmosfærisk turbulens, merkt av sterke vestlege vindar med nedfall som har avleira seg i språket. Når eg skal kommentere dei einskilde innlegga om ordlaging, finn eg det rimeleg i nokre høve å konfrontere observatørane frå ifjor med andre konfligerande synsmåtar frå deira eige språksamfunn. Eg skal no fara frå land til land og gje tilstandsskildringar, men samstundes der det høver: jamføringar. Vi tek det vestfrå, i tråd med at det har vore mykje vestanver, men på ein høveleg stad, der polarfronten går i ein boge, skal vi skilja ut ei kontinental-europeisk lomme: Danmark og Sverige, og ta den for seg til slutt.

For islendingen Baldur Jónsson var det viktig å poengtere at islandsk har ein lengre samanhangande tradisjon enn dei fleste skriftspråk, og at heimleg ordlaging har gått for seg stort sett på same måten i denne lange tidbolken. Forfattaren av den fyrste grammatiske avhandlinga hadde sett mønsteret på 1100-talet med å skrive t.d. *raddarstafr* for *vocalis* og *samhljóðandi* for *consonans*. Etter denne lærde scholasticusen kom det så ei lang rad av landsmenn som gjorde det på same måten. Det ser ut til å ha vore ei medfødd evne hjå islendingar å laga ord på heimleg grunn. Dette felte seg ut som eit medvite program med Arngrímur Jónsson på 1600-talet og Hið íslenska lærdómslistafélagið frá 1780.

Det er sikkert grunnlag for å teikne ei slik line som Baldur har gjort, men ho gjev truleg ikkje heile sanninga. Og her vil eg provosere med å reise eit spørsmål om ikkje dette tusenårs utsynet gjev for mykje inntrykk av eit tusenårsrike, med ei meir kontinuerleg, harmonisk og fredfull heimleg språklukke enn sant er. Det var då ikkje berre islandsk *consonans* – samljod – frå scholasticusen på 1100- til han på 1600-talet. Til å underbygge den påstanden kunne eg tenkje meg å føre fram for vår scholasticus på 1900-talet: Baldur, ei rad utsøkte sitat frå Nygaards hevdvunne *Norrøn syntax*. Det ville føre for langt, så eg lyt nøye meg med å minne om den gjennomgåande dualismen mellom folkeleg og lærd stil i den gamle litteraturen og med dette eine sitatet (Nygaard s. 1):

Den lærde stil følger i en vis udstrækning, tildels paa en paafaldende maade, analogier fra fremmed sprogbrug, i sær fra latin.

Her er det tale om stil og syntaks, men saman med det går ordbruk. At latinsk stilgrunnlag har sett sterke far etter seg i ordbruken i germanske og nordiske skriftmål, er ein hovudtese hjå den nynorske stilanalytikaren Nikolaus Gjelsvik, og han heldt ikkje unna islandsk. Det var einast det nyskapt nynorsk som hadde gått fri for latinmønsteret, og som kunne ha von om å halde på eit mønster som hindra den uheldige og talemålsframande latinbundne skriftspråksbruken, meinte Gjelsvik. Om islandsk og framandord skriv Gjelsvik (s. 99):

Islendingane freistar å greida seg utan framandord i sitt mål, ofte til stor skade for målet. Det som er mest um å gjera, det er at stilgrunnlaget ikkje vert latinisera. Men her er det islandske målet ikkje stort likare enn t.d. dansk og tysk. Soleis skil det seg ut frå gamalnorsk som natt og dag. Då eg i 1930 skreiv den nynorske teksten til skiltdomsavtale millom Norig og Island, hadde eg m.a. ein dansk og ein islandsk tekst fyre meg. Men når det galdt å finna ei god norsk målføring, var det ikkje det slag meir hjelp i den islandske teksten enn i den danske.

Eg har lagt denne utsegna åt Gjelsvik fram for nokre nordmenn som kjenner islandsk godt, og som også har omsett mykje frå islandsk til norsk. Ein av dei tykkjer islandsk har tapt mykje ved å stengje ute internasjonale ord som alle kjenner og mange bruker i daglegtala. Språket blir mindre nyansert og presist når islandsk t.d. har berre *deild* som uttrykk for det som norsk også har ord som *avdeling* og *seksjon* for. Som eit anna døme på overdriven purisme nemner han *bifreið*, som dei har laga for å sleppe å bruke folkemålsordet *bill*. Ein annan heimelsmann legg meir vekt på det islandsk har vunne ved den faste politikken sin mot framandord, mellom anna ei regenerasjons- og nyskapingsevne som er utan like. Eit godt døme kan vera det islandske ordet for *walkie-talkie*: *labb-rabb-tæki*, laga av røter frå *lábba* 'gå' og *rabba* 'tala' og ordet *tæki* 'apparat'. Alle eg tala ved, er imponerte over korleis dei på Island kan mobilisere heile folket i språkrøktarbeidet, t.d. over den prestasjonen som det er når så å seia eit heilt folk vedtek at det halvdaude ordet *sími* skal gjevast eit nytt innhald, og vera ei stamme som svarar til *tele-*, eller når dei finn samansettjingar for nye fenomen, som *útvarp*,

fyrst eit ord for lydradio, men no eit samnamn for dei to media *hljóðvarp* og *sjónvarp*. Ein heimelsmann minnest no, fleire tiår etterpå, med hugnad korleis heile Island levde med i strevet for å finne eit godt islandsk ord for *helikopter*. Døme på korleis saklege og språklege tildriv brytst, og korleis framandt språkto kan bøyast inn under mønstera i den islandske språkbyggnaden, kan vi ta frå språkdebatten i år. I eit avisinnlegg gjekk ein homoseksuell innsender sterkt imot dei orda for 'homoseksuell person' som er brukte i Arni Böðvarsson *Íslensk orðabók: kynhverfingur* og *kynhverfi*, og endå meir imot ei eldre nemning: *kynvillingur* 'ein som fer vill når det gjeld kjønn'. Innsendaren gjekk sterkt inn for *hontmi* om 'homoseksuell mann' og *lesbia* eller *lespia* om 'homoseksuell kvinne'. Ordet *hommí* går som lint maskulinum inn ved sida av *kommí* 'kommunist'. Desse orda skulle ha gode voner om å koma inn i målet.

Ved symposiet "Ideologier och språkstyrning" på Schæffergården i oktober 1985 kom islandsk purisme opp som eit sidement i samband med emnet "naturens gang i sprogene". Ein dansk slavist nemnde då at slavisk har teke fritt opp framandord trass i at slaviske språk har mykje meir innfløkte bøyingsystem enn islandsk. I slavisk blir framandord anten bøyde eller tekne opp utan bøyning. Han meinte at også islandsk burde ha utvikla rutinar for slike opptak for å følgje "naturens gang" for eit kulturspråk. – I nokon mon har vel islandsk talemål gjort dette.

Sidan eg skal gjera nordiske jamføringar, skulle det heller ikkje falle utanfor emnet mitt å nemne korleis den eine heimelsmannen meiner islendingar flest ser på eit mål som nynorsk. Han seier at islendingar er mykje meir sjølvkodande, sjølvsentrerte, enn jamvel trønderar. Difor nøyer dei seg ikkje med å registrere at nynorsk er det mest kasusfattige mål i nord; dei fordømmer det, og det som meir er: dei er forbanna på det, om dei då idest å bli forbanna på noko som er så verdlaust og så fjernt frå det eine, rette, sanne, høgheilage, gudgjevne målet: det islandske. Ein typisk målsmann for dette islandske synet er Laxness, som helst tykkjer nynorskbrukarar er sinnssjuke, og nynorsken som ein afrikansk bushdialekt.

Med dette har eg vel og sagt noko om grunnen til at islendingane har arbeidd fram ei så særmerkt og sterk tru på at det er best å greie seg med heimleg språkto. Dei har sett det islandske målet

umåteleg høgt, og framfor alt har den særeigne, gammalvorne målforma knytt band gjennom tidsaldrar i eit folk som sette den historiske tradisjonen høgt. Denne målforma vart og eit nasjonalt identifikasjonsmerke gjennom hundreår av ufridom, og ho er framleis eit identitetsmerke, noko som held eit lite folk saman. Men her skal vi likevel ikkje gløyme at målet i dag er reinare, meir islandsk, enn ofte før. Den lærde stilen frå den eldste tida gjekk nemleg vidare, og eg vil minne om at Chr. Westergård-Nielsens *Låneordene i det 16. århundredes islandske litteratur* er eit verk på ikkje mindre enn CVII + 404 tettprenta, til dels tospalta sider. Og for å gje eit døme frå nyare tid på korleis vokstergangen har vore: Så seint som ved hundreårsskiftet brukte reykjavíkingane visstnok det danske lånordet *fortov*, medan *gangstétt* er einerådande i dag og borna må lære ordet *fortov* i dansk. Eit anna døme: Knut Liestøl (1927:65) fortel etter ein islending at i levetida hans hadde *jarðarför* kome i staden for *begravelse*.

Noko som kan ha verka med til å skapa det språkmedvitet som er det viktigaste elementet i det språksosiologiske klimaet på Island, er den litterære kulturen, som er utan like i verda. Denne litterære kulturen har gjort at litterært mål til dels er eit førebilete for talemålet. Det er beint motsett av det vi ser som det ideelle i nynorsk: at litterært mål skal byggje på talemålet. Eit moment til skal nemnast: Av ymse grunnar er islandsk meir einskapleg enn dei fleste mål, og det er einskapleg på ein naturleg måte, ikkje ved riksspråkstvang. Island har ikkje vore plaga med brytingar mellom dialektar og skriftmålet. Alle har hatt same grunn til å finne seg til rette med det same skriftmålet. Ein nordmann kan likevel ikkje lata vera å nemne at fråstanden mellom talemål og skriftnorm er stor, og han kan føre Hjalmar Lindroth til å gje eit vitneprov om dette. Etter å ha gått gjennom tilhøvet mellom uttale og skrift i islandsk, kjem Lindroth (1942:34) fram til denne konklusjonen: "Frånvaron av överensstämmelse mellan skrift och uttal är i nyisländskan snarast större än i engelskan." Den siste språksosiologiske merknaden eg skal gje om islandsk, er reint positiv: Språket har ikkje nokon statusvarietet som har tyngd andre varietetar ned.

Færøysk har hatt mange av dei same vanskane som islandsk, berre i større mon. Som skriftmål vart det nyreist i førre hundre-

året, etter førebilete av islandsk. Ideane og haldningane som har bore det nyreiste målet fram, har og i stor mon vore dei same som dei eg har gjort greie for i samband med islandsk. I somme synsmåtar møtte vi likevel i Jóhan Hendrik W. Poulsens "Orda-gerð á heimligum stöð" ein mann som er meir katolsk enn paven sjølv. Då eg høyrde foredraget hans, opplevde eg slåande sterkt at språket vårt er noko mykje meir enn eit tenleg kommunikasjonsmiddel. Det kan og vera eit fullgildt uttrykk for ekte nasjonalkjensle og for djupe sjelelege understraumar hjå den einskilde. Når ein møter eit språkleg grunnsyn boren av ein slik indre glød, kjenner ein på kroppen at om kommunikasjonsteoretikarar og språkteknokratar kan ha stor analytisk evne, er det ikkje nok. For å tala om språk på dette planet må det innlevande forståing til. Vi fekk ei kjenning av den gleda og indre frygda som følgjer med det å lyfte heilhuga fram noko ein er glad i. Slik er det å odle og dyrke heimemålet, bera det fram frå undergrunnen i folket og gje det nye og rikare livsvilkår. I det dyrkingsarbeidet kan strukturar og mønster i språket bli grunnlaget for ordskaping og ordfornying, og språkdyrkaren sjølv blir noko mykje meir enn ein språkteknokrat. Han blir eit åndsmenneske, som sameinar språkleg kunnskap og forståing med kunstnarleg vengjeflog. Dei nyskapte nordiske skriftspråka færøysk og nynorsk kan ein sjå på som kunstverk, runne av den same sjelelege understraumen som Jatgeir gjev ord for i Ibsens *Kongsemnerne*: "Jeg fik sorgens gave og så var jeg skald." Jóhan Hendrik gav mange klårgjerande døme på kunstboren ordskaping frå sitt eige og andre færingars språkliv. Dersom han også verkeleg greier å få *teld* og *telda* inn som færøyske nemningar for kjerneorda i edb, då har han gjort noko som svarar til det føremannen Tor ikkje greidde: teke tak med Elle og halde seg på føtene. Den indre drivkrafta bak dette, det språksosiologiske klimaet, er det færøyske samfunnet, 45 000 sjeler overlatne til seg sjølve ute i eit stort ocean, bada i dansk gjennom hundreår, men med trassig vilje til å halde på ein eigen færøysk identitet, og med talemålet som hjelperåd i den språklege livsstriden. På det grunnlaget kunne eit skriftspråk springe som fugl Fønix av oska, då tida hadde kome til sin fullnad, då Hammershaimb etter islandsk mønster fekk sett opp ein skriftnormal som færingane kunne semjast om.

Om eg har sett det som ei viktig oppgåve å provosere, så held

eg det unna så lenge eg talar om færøysk. Her vil eg berre bøye meg i undring over innsatsen. Eg vil likevel ta med noko om vanskane for dette vesle øysamfunnet. Stoda for desse snau 45 000 har vorte vurdert nyleg av ein utanforståande: keltologen, komparatisten og språksosiologen David Greene (1981). Han har gjort det i ei drøfting av den "atlantiske gruppa": færøysk saman med dei nykeltiske språka i Storbritannia og Frankrike. Han tek opp dei varande verknadene av tospråklegheit, og spår at dei nykeltiske språka vil gå under nett på grunn av den. Færøysk jamfører Greene med Schwyzertütsch og Lëtzeburgesch, og han tek deira helsuge tilstand som trygd på at heller ikkje færøysk vil gå til grunne. Men Greene meiner og at Færøyane er eit for lite land til å kunne verke fullt ut som språksamfunn aleine. Han ser Island som eit slags minstemål for korleis eit språksamfunn kan vera, der borgarane verkeleg kan vera funksjonelle monoglottar og samstundes likevel vera samfunnsborgarar fullt ut, både økonomisk og kulturelt. Om færingane ikkje hadde dansk som det andre språket sitt, meiner Greene, så laut dei ta engelsk i staden.

Når eg no skal summere opp stoda for dei to øysamfunna i Vesterhavet, vil eg seia at den historiske bakgrunnen – dei nasjonale tilhøva – har gjeve føresetnadene for det sosiolingvistiske klimaet, og dette klimaet har gjeve laglege vokstervilkår for ein så skjør kulturplante som den vi ser i ein allmenn vilje til språkrøkt, til å halde heimemålet oppe i ei vanskeleg språkverd. Også i dette verlaget kan språkleg ugras slå rot, men det blir snøgt ryskt opp, og kanskje kjem ei og anna nytteplante då til å rivast opp saman med ugraset.

Dei vestlege vindane ber oss no til Noreg. Språkleg mangfald blir gjerne nemnt som særmerket der. Både har vi to offisielle skriftspråk og ein mangslungen, frisk og fræv underskog av dialektar som ikkje har vorte kuva og kjøvd av noko standardmål. Der kan folk styre tunga og røre pennen slik det høver dei sjølv best. Normalmålet har ikkje gjort nokon til språklege robotar. Som i andre språksamfunn lyt også nordmenn rett nok oppfylle kravet om å tala og skrive slik at mottakaren kan forstå, men innanfor den ramma står alle fritt. Dette er kanskje å framstille den norske språkstoda for roseraudt eller for barbarisk, alt etter kva ein ynskjer å finne. Jamført med tilstanden i mange andre land har nok det språksosiologiske klimaet gjeve raustare vilkår

for at dei hundre roser kan få bløme, men det har og alltid vore gartnarar ute som har vilja laga snorrette mønsterbed av dei blomeprydde steinrøysane. Slike talsfolk for ein aktiv hortikultur har alltid vore der. Dei finst i dag med, og no har dei laglegare vilkår enn før. Då vi våren 1985 markerte 100-års-dagen for vedtaket om å jamstelle nynorsk og bokmål, var det ein merkedag utan like for nynorskfolk, og også velviljuge bokmålsfolk steig fram, som meinte at det språklege mangfaldet hadde vore til lukke og velsigning for alt norsk kulturliv og til bate for sosialt velvære. Ein annan som tala i den leia, var den engelske språksosiologen Peter Trudgill i eit radioprogram om jamstillingsvedtaket. Men det språklege mangfaldet har også alltid vore noko som har kløyvt folket, og i meldinga om korleis Stortinget høgtida vedtaket, var den største avisa vår berre sur, og poengterte særskilt at vedtaket hadde "ført til hundre års til dels bitter og hatefull målstrid her i landet". Ja, bladet var jamvel ironisk og sarkastisk då det omtala kva stortingspresidenten, sin eigen partifelage, hadde sagt: Han hadde "lovpriset vedtaket som 'et fribrev som tillot menneskene å være seg selv og å ta med seg sitt sprog og sin kultur' inn i alle sammenhenger".

Den nasjonalt historiske bakgrunnen er føresetnaden for det språksosiologiske klimaet i Noreg og. Det var situasjonen i 1814, då vi stod som eigen nasjon utan eit eige skriftspråk, som gav bakgrunn for fornorskinga og for arbeidet med eit eige norsk skriftspråk. Det var denne nasjonale situasjonen som gjorde at vi ikkje tok til å øve inn eit normert talemål i skulen, men sette heimemålet som mønster for talemålet der. På denne bakgrunnen var det og at draumen om språkleg heimeal og språkleg reinleik fengde hjå dei to føremennene for kvart sitt språkstreiv på 1800-talet: Ivar Aasen og Knud Knudsen. I dette hundreåret har det vore mindre av medvite arbeid med å fremja språklaging på heimleg grunn innanfor bokmålstradisjonen. I nynorskrørsla har det alltid vore sterke krefter som har arbeidt for det heimlege språktoet, kanskje særleg ved å setja opp ein doktrine som avviste visse typar av germanismar. Medvite arbeid med heimlege språklagingråder var ei hjelp til å sleppe unna germanismane. Både i nynorsk og bokmål var det heimlege ordtilfanget i målføra ei rik kjelde for skjønnlitteraturen. For nynorske bokfolk var dette nokså sjølvsgt, det gjekk saman med sjølve grunnen til å

bruke nynorsk. Men også bokmålsforfattarar utnytta i rik mon ordtilfanget i dialektane. Det var viktig for så sentrale folk som Bjørnson og Hamsun.

Også i Finland er det språksosiologiske klimaet ei frukt av den nasjonale historia. Det som fell mest i augo jamført med andre nordiske land, er tospråks situasjonen og tilhøvet mellom finsk og svensk. Då Finland i 1809 gjekk over frå å vera ein del av Sverige-Finland til å bli eit eige storfyrstedøme under den russiske tzaren, var det eitt offisielt mål i landet, svensk. Finsk vann offisiell godkjenning stegvis utetter hundreåret. Samstundes vart språket lagt under kultur av ordboksfolk og lingvistar, og både vitkapsfolk og diktarar arbeidde med å dyrke målet og ta det i bruk på fleire og fleire område. Framstillinga åt Osmo Ikola gav eit levande inntrykk av eit språk som låg uvanleg godt til rette for "ordbildung på inhemsk bas" og samstundes av ein sterk vilje til å ta i bruk dei resursane som målet baud på. Oppgåva å arbeide fram finsk i samfunnet og å arbeide fram finsk som eit høveleg bruksspråk på alle område vart to sider av ei nasjonal målreisingsak. Nett den aktive tevlinga med det overleverte svenske kulturmålet gav kveik til arbeidet med finsk. Det fekk også stønad frå russisk side, med di russarane såg det som ein føremon å veikje det svenske innslaget i språk og kulturliv.

Som det gjerne går i tospråklege land, har den største folkegruppa i Finland vorte større og den minste mindre. I 1880 var 14 % svensktalande, i dag er det noko over 6 %. Det språksosiologiske tilhøvet har endra seg i tråd med at finsk har vorte fullt kulturspråk. Fyrst på dette hundreåret var det endå sjeldsynt at ein akademisk diskusjon gjekk for seg på finsk. I dag er det reint annleis. Som andre mål for finskspråklege akademikarar er vel engelsk no viktigare enn svensk. Historikaren Klinge (1984:229) seier at det kan vera av verdi å kunne svensk både i praktisk daglegliv og av yrkesgrunnar, men det er naudsynt å kunne tala flytande finsk for å gjera seg gjeldande i den høgare administrasjonen, finansverda eller selskapslivet. Men Staten og den offisielle politikken ynskjer å halde oppe svensk som eit levande språk i Finland, og det svenske mindretalet har klårt definerte rettar i samsvar med eit slikt føremål.

På den eine sida var samlivet og tevlinga med svensk ei tilskunding i arbeidet med å fremja finsk som bruksspråk. På den

andre sida fekk samlivet mellom finsk og svensk mykje å seia for den indre voksteren i båe språka. Klinge (1984:222) framstiller dette slik: Då finsk kom opp som litteraturspråk på 1500-talet, vart det lagt nær svensk. Då finsk utvikla seg til eit fullødig kulturspråk på 1800-talet, var det gjennom arbeidet til folk som var berarar av ein svensk kulturarv, og som oftast hadde svensk som opphavleg heimespråk og kulturspråk. Dette har sett djupe merke på finsk. Semantisk står ikkje noko språk nærare finsk enn svensk. Det språklege samsvaret har vorte ført vidare ved språkleg samliv og tospråksbruk fram til i dag.

Samarbeidet mellom dei to kulturane i Finland, den finsk- og den svenskspråklege, kunne nok te seg som tevling og strid (jf. Klinge 1984:226), heilt dit at kvar av dei nekta for at den andre hadde bore fram noko av verdi, men ved ei objektiv verdsetjing vil det frævande samlivet vera det som det er mest grunn til å leggje vekt på. Dette har vore ei grunnstode i det språksosiologiske klimaet i Finland.

Den utsette eller utrygge stoda som baud finske språkfolk så store utfordringar på 1800-talet, er der ikkje lenger. I dag er språket eit fullfløygt kulturinstrument til alle føremål. Når oppgåva å byggje det vidare ut ikkje er så presserande lenger, er det berre rimeleg at det går som Ikola seier: Kravet om språkleg integritet og reinleik kjennest ikkje lenger så sterkt som før. Språket kan tola meir enn i den grunnleggjande utbyggingsfasen. Dei som bruker skriftspråket, kjenner ikkje no på at dei legg nytt land under plogen.

Om vi skulle gjera jamføringar mellom dei språka vi har sett på til no, er det bakgrunnen for færøysk og nynorsk ein kan tenkje på når ein ser på bakgrunnen for finsk. Alle desse språka har møtt den same oppgåva: å vinne fram til godkjenning i samfunnet i tevling med eit etablert og offisielt språk og å byggjast ut til eit fullgodt kulturspråk på felt etter felt. Færøysk har i detta arbeidet hatt hjelp av førebiletet frå islandsk og har hatt verksame språk-skaparar som har nytta ut resursane i talemålet. Nynorsk har bygt meir på dialektane enn på den norrøne litteraturen, men har elles utnytta dei vilkåra for ordlaging som fanst i det gamle målet og lever i dialektane. Ved å halde så sterkt på det heimlege talemålsgrunnlaget har nynorsk bode ut bokmål, som vart nøytt til å arbeide for å skaffe seg eit norsk alibi. I bokmål har dette sett

djupe far både i ordval og ordlaging og i syntaks og stil. Finsk har hatt tevlinga med svensk som tilskunding til å nytte ut dei overlag rike vilkåra som språkssystemet baud på til vokster og fornying. Men også for finsk var folkemålet ein viktig vokstergrunn. Alt i den fyrste utbyggingstida av det finske skriftspråket på 1800-talet var brytinga mellom den svenskpåverka vestfinsken og dei arkaisereande austfinske dialektane ei kjelde til språkleg kveik og tevling (Klinge 1985:12). Dette kan vi jamføre med tevlinga mellom to normeringsgrunnlag for nynorsken: ein tradisjonell høgnorsk med velklang og vørdelege former og ein folkemålsnorsk med sterkare sosial enn estetisk appell. Rett nok vart det gammalvorne etablert fyrst i Noreg, motsett tilhøvet i Finland. Ein kan og finne interessante døme på at målreisarar har funne parallellar i andre nordiske land. Fleire nynorskfolk har såleis identifisert den nynorske og den finske målreisinga. Særs tydeleg kom dette fram hjå Arne Garborg og Gustav Indrebø (Venås 1985:45). Færingane har vel sett mest til Island etter åndsfrendar, men har og funne ein parallell med nynorsken i Noreg. Jóhannes av Skarði gjekk på folkehøgskule på Voss og tok mot sterke inntrykk av nokre av dei fremste nynorskfolka i mellomkrigstida, men han har også vorte åndeleg forma av Kalevala og har teke i ferd med å omsetja det finske nasjonaleposet til færøysk. Jóhan Hendrik W. Poulsen har gjennom alle år lese *Syn og Segn*, eit nynorsk tidsskrift, og borna hans har vakse opp med *Norsk barneblad*.

Språksosiologisk har svensk i Finland hatt den klassiske stil-linga å vera eit finare språk eller språket åt betre folk. Etter Klinge (1984:227) kjenner mange svenskspråklege det som dei nok høyrer til ein minoritet, men det er ein eliteminoritet, "jäm-förbar med t.ex. adeln". Men svensk er språk for alle sosialklasser og har sjølv sagt den same motsetnaden mellom høgspråk og dialektar som er vanleg i andre samansette språksamfunn. Det svenske skriftspråket har likevel ikkje lagt øyra til dialektane slik som nynorsk i Noreg. Ein viktig formande faktor har heile tida vore otten for ikkje å vera skikkeleg svensk. Redsla for provinsialismar fekk eit manifest uttrykk med Bergroths *Finlandssvenska* i 1917. Det var også tvillaust grunnlag for dette. Samlivet med finsk verka også inn på svensk, både fonetisk, syntaktisk og leksikalsk.

Før vi forlet Finland, skal vi vende attende til finsk for å poengtere noko Ikola nemner. Den tradisjonelle finske purismen har gjort det finske språket demokratisk. Ordfanget er gjennomsynleg og sjølvforklarande. Dette gjev på den andre sida vanskar for folk som skal lære finsk på kunstig vis. Lat oss så også berre ta med at det nære tilhøvet mellom skrift og uttale er ein lette for den som kjem utanfrå i møte med finsk.

I oversynet over samisk av Samuli Aikio får vi stoff til å tenkje over ei rad viktige spørsmål om ordlaging som språkleg-teknisk prosess og om språksosiologisk grunnlag for ordlaging og ordlån. Det er det siste vi skal interessere oss for her. Når det gjeld problemet grannespråksprovincialismar, med fleire samiske former bygde på ulike skrivemåtar av same lånord i finsk, norsk og svensk, nemner Aikio at ei mogeleg løysing kan vera å gå til kjelda for låna i nordisk. Då kan dei nordiske språka ha det så godt, når dei ikkje kan semjast om sams skrivemåtar. Det er klart at det er ein uheldig måte å ordne dette på, for samane kjenner sjølvstilt minst *ein* annan skrivemåte. Men nett når det gjeld eit ord som *ansjos*, kan ein vanskeleg peike på noka god løysing. Det er meir enn skrivemåten som skil ved dette ordet. Eit interessant problem Aikio reiser, er kor mykje lånord eit språk toler før det eventuelt blir uforståeleg. Somme faglege idiom har kanskje nått den metningsgraden han nemner, at berre fagfolk kan forstå, jamvel om meininga var å tala til alle.

Så skal vi ta opp, meir eller mindre saman, somme spørsmål som knyter seg til dansk og svensk. Her vil eg sjå bort frå visse skilnader, som sikkert finst, som det at uttala av riksspråket nok har eit lag til å gå meir på sjølvstyr, ubunden av skriftinga, i Danmark enn i Sverige. Det er fleire grunnar til at eg vil sjå dansk og svensk saman. Om vi ser på språksituasjonen i dag, er det både i Danmark og Sverige eit breitt samsvar mellom skriftspråket og eit landsfemnande normert talemål. Om vi jamfører med Noreg, er det fyrst og fremst ein viktig skilnad at det normerte talemålet er emne for opplæring i skulen. Det er såleis eit ynske hjå dei som set mål og legg til rette middel, at riksspråket skal breie seg som talemål. Det talte riksspråket knyter seg til eit skriftspråk som sjølvstilt ikkje har ein så lang einskapleg tradisjon som islandsk har, og som også er yngre enn dei avbrotne røtene til norsk skriftspråk, men som likevel har vakse seg

sterkt gjennom nokre hundreår no. Frå slutten av 1600-talet og framover vart skriftspråket såleis normert både i Danmark og Sverige at det gav vilkår for framvokster av eit riksspråk. Knytt til det festa det seg ei mønsteruttale bygd på talemålet åt dei høgare klassene i hovudstaden, den "talarten" som fanst "särdeles i förnämare och häderligare hus", som Skara-lektoren Sven Hof ordla seg. Seinare har så desse skriftspråka og riksspråka levt eit trygt og godt liv for det aller meste. Med fast hand har Svenska akademien leitt voksteren, frå Leopolds *Afhandling om svenska stafsättet*, gjennom rettskrivingsdebatten sist på 1800-talet og motstanden mot den Fritjuv Bergske reforma fram til den store samklangen i dag. I Danmark har dei også kome frå det utan store omskipingar. Litt regulering av rettskrivinga hadde dei vel i 1889, helst som ein tribut til den nordiske tanken som Fritjuv Berg nokre år seinare skulle sjå så suverent bort ifrå. Og så hadde dei det store slaget om dei store bokstavane og bolle-å for 40–50 år sidan og majoneskrigen i år, då eit rikt kjensleliv falda seg ut hjå folk som ville skrive *remoulade* og *mayonnaise* berre på gamlemåten. Ein nordmann får då ikkje så mykje som ei tenksam rukke i panna av slikt.

Men langt borte frå dei lærde academia streva flickorna i Småland og alle dalekarlane med å lære seg rett svenska. Og i Danmark konstruerte den sprenglærde Otto Jespersen (1908) eit eige alfabet for å hjelpe riksspråkstalande unge dannemænd og -kvinder i introduksjonen til skriftmålsstudiet. Han tenkte ikkje ein tanke på alle stakkarane bak "den berømteste dialektgrænse i Danmark", som sa *æ haus* når dei meinte *huset*, og han tenkte ikkje på dei parasittiske konsonantane eller dei stumme *e*-ane som Elisabeth Hansen og Jørn Lund (1983) 80 år seinare skulle sørge over i Hirtshals. Nei, Otto Jespersen var som lærde folk flest og tenkte ikkje på dialektbrukarane. Han hadde også anna å gjera, for han gjekk svanger med ein engelsk grammatikk på 7 band.

Ulla Clausén og Erik Hansen gav interessante og tankevek-kjande analysar av notids ordlaging på heimleg grunn i dansk og svensk. Vi møter ikkje hjå dei noko nedslag av puristiske synsmåtar frå notid eller fortid. Likevel er det sjølv sagt rett, som Ulla Clausén seier, at svenske språkrøktarar i dag ikkje er likesæle med dei framande orda. Ho reiser også med god grunn spørsmål-

let om kva som gjer eit ord til eit bra ord, som språkbrukarane godkjenner og tek opp i språket, og ho har gode formelle synspunkt på den saka. I innleiinga til innlegget sitt gjev ho ein grunn til at arbeid med heimleg ordlaging ikkje har vore så viktig for svensk som for islandsk, finsk, grønlandsk og samisk. Svensk har "kunnat tolerera främmande påverkan av olika slag genom tiderna utan att språket hotats". Det er fordi det "inte på samma sätt behövt kämpa för sin existens". I denne samanhengen festar ein seg ved at Ulla ikkje nemner færøysk (som ho sjølv er den beste kjennaren av) eller nynorsk. Når ho ikkje gjer det, er det vel fordi ho ikkje her har teke opp tilhøvet mellom tale- og skriftmål. Nynorsk og færøysk vart nyreiste som skriftspråk fordi dei eldre skriftspråka hadde "hotats" så mykje at dei hadde gått till grunne. Men både færøysk og nynorsk og dei andre språka Ulla nemner, har det sams at ordlaging på heimleg grunn har vorte parole og arbeidsprogram fordi det har vore tale om å bygge skriftmålet på talemålet. Dette har gått for seg i tevling med eit anna språk som ikkje har hatt eit slikt talemålsgrunnlag. I denne stoda har føretalsfolka for dei nyreiste skriftspråka fått ein skjerpert sans for samanhengen mellom språk og nasjonal identitet, og den har også kasta av seg frukter i medvite arbeid med det heimlege ordtilfanget. Heilt rett er det kanskje ikkje at svensk ikkje har "hotats" nokon gong. Både svensk og dansk vart ein gong truga på livet av mellomlågtyisk, og sterke seinare nedslag frå fransk og høgtysk, og seinast frå engelsk, fortel at også svensk har levt eit farefullt liv.

Erik Hansen på si side tek derimot stilling til purismen, m.a. med å vise at ein gjennomført purisme er umogeleg og meningslaus. Ordtilfanget er så gjennomhegla av framande element at vi ville stå nokså hjelpelause utan dei. Han har også rett i at ukjende nylagingar av gammalt nordisk språkstoff ikkje ville vera lettare, men mykje vanskelegare enn ord med lånte delar som *energipolitik*, *parkeringskontrollør* og *magtpyramide*. Om desse orda seier han at dei "føles som gennemskuelige og håndterlige ord". Ein kommentar til det må likevel vera at dei nok er gjennomsynlege, men det er for folk som *kan* innhaldet i elementa, og *det* må lærast saman med den språklege sosialiseringa inn i eit industrialisert og byråkratisert moderne samfunn. Elementa i desse orda er elles så å seia heilt internasjonale, og dei illustrerer

ikkje motstanden mot germanismane. Elles skal vi i denne samanhengen ikkje gløyme forskingsresultat som syner at store grupper av folket finst på den sida av "språkklyftan" der dei ikkje forstår slike ord. Vi må og seia at ord av denne typen er lite handterlege, i meininga språkøkonomiske. Dei har eit lag til å bli for lange.

Og her har eg hug til, fordi eg no eingong har vorte oppmoda til å provosere og skapa debatt, å føre fram ein landsmann mot Erik Hansen. Det er Sven Christen Clausen, dr. juris og professor i rettsvitskap, spirituell essayist og dramatikar, og det mest interessante for oss: nordisk språkrensar. I boka si om *Nordisk målstræv* (Clausen 1938) førte han m.a. fram ei rad med prov på at "sprogøret" til mange danskar ikkje var særleg dansk og slett ikkje nordisk. Det fyrste punktet hans var at "sprogøret modsætter sig lån fra andre nordiske mål". Det andre var at "citeres der endelig en glose fra et andet nordisk mål, sættes den i gåseøjne, hvilket ikke er faldet med egentlige fremmedord. Kun de nordiske ord skal gå med skralde, ligesom spedalske i middelalderen". Det sjette punktet var at "forsøg på at atteroptage obsolete interskandinaviske ord ledsages av en flovhedskjensel, som viser at underbevidstheden er imod det. Denne flovhedskjensel ledsager ikke brugen av forældede fremmedord. Man kan uden at rødme sige: immer – fruentimmer, m.v. men derimod ikke: kvar, snyg og nejd. Dette viser kanskje tydeligst av alt, at selve ambolten i sprogøret er angrebet."

Og sidan eg no har ført fram Sven Clausen, lat meg ta med folk som følgde etter han. Ein gong fanst det ei Dansk forening til nordisk sprogrøgt, som gav ut ein serie med tittelen *Vort nordiske modersmål*. Hefte IV av den serien heitte *Gør sproget frit*. Det kom ut i 1948, og tittelen alluderte til at Danmark nyleg var frigjort for framand okkupasjon under slagordet *Gør Danmark frit!* I innleiinga til det heftet skreiv Mogens Nissen:

Dog for at blive helt klar over, hvor meget av sin egentlige nordiske karakter vort danske rigsmål trods alt har sat til, kan man bare sammenligne det med vore dages norsk. Tag snart sagt en hvilken som helst nyere norsk tekst – den være avfattet på bokmål (riksmål) eller nynorsk (landsmål) – og enhver vil let se, hvor frigjort og oprindeligt det norske sprog nu virker i

sammenligning med dansk. Vort modersmål føles helt anderledes bundet ved tysk og ved andre unordiske sprog, som må siges at være dets væsen fremmed.

Sven Clausen (s. 51) hadde peikt på ei delårsak til dette: "I hvor højt mon det danske har tabt sit nordiske præg, ser man derav at de nordiske substantivendelser i vidt omfang er forsvundet." Om lag eit hundreår tidlegare hadde N.M. Petersen kommentert ein mørk spådom ført fram i innleiinga til ei dansk-engelsk ordbok: "so that probably in less than two hundred years more the Danish will, in Denmark at least, only be considered as a dialect of that language", dvs. av tysk. Vel eit hundreår etter Petersen skulle Haugen (1976:40) sjå dette frå ein noko annan vinkel: "Danish is a supple and civilized language, in some ways more European than any of the other Scandinavian languages."

Erik Hansen nemner at det ser ut til å vera lita hjelp i å koma med tilrådingar om språkbruk. Dette kan få ein til å tenkje på dei som bruker ordet "organisk" om språkvokster, endå Erik Hansen sjølv ikkje gjer det. Sidan vi har vore inne på Sven Clausen, lat oss ta med at han i 1938 (s. 192) hadde eit ord til dei som hadde tru på det organiske voksterprinsippet i språket. Å tala om organisk språkvokster kan ein jamføre med at Relling i *Vildanden* innbillar teologen Molvik at Molvik er demonisk. Seinare spør Relling: "Hva fan' vil det sige at være demonisk? Det er jo bare noget sludder, som jeg fandt på."

Eit spørsmål som har vore framme, men som Erik Hansen ikkje kjem beinveges inn på, er kva det vil ha å seia for dansk i høve til nordisk at landet er med i EF. (Om dette sjå Wiggen 1979a og tilvisingar der.) Når det gjeld ordlaging og ordlån, ser det ikkje ut til at det nære tilhøvet til tysk har gjeve store utslag. Hansen nemner at omsetjingslån dominerer, og at beinveges ordoverføringar har karakter som sitatord. At det for dansk som for alle andre språk er engelsk som øvar eit press i dag, går klart fram av at det er engelske ord som no ikkje blir omsette, slik som det var franske og tyske i eldre tider.

Det språksosiologiske klimaet både i Danmark og Sverige er merkt av eit sterkt riksspråk, men og av at regionale riksspråksvarianantar blir haldne oppe i opposisjon mot hovudstadsnorma, og av at dialektar framleis er til. I mange europeiske land er det

omsynet til den nasjonale einskapen som har drege med seg den sterke vektlegginga av riksspråket. Frankrike er det typiske dømet på dette. Indoktrineringa av eit riksspråk har vore eit nasjonalt bindemiddel. Ein tilsvarende funksjon har vel riksspråket hatt også i Danmark og Sverige.

Den nærast paralyserande makta som eit slikt riksspråk kan få, kunne vi illustrere med å gjera ein fransk ekskurs. Men lat meg i staden ta med nokre spreidde, ukommenterte døme på korleis riksspråktradisjonen kan binde hug og tanke og gjera rasjonalitet umogeleg. George Bernard Shaw kunne sova roleg i senga og grava etter at han hadde testamentert eiga si til den eller dei som kunne reformere den barokke rettskrivinga i engelsk. Han visste vel, den gamle, at det var eit umogeleg prosjekt. Det finst elles sindige og kloke normalmålsnordmenn, jamvel nordiske språkfolk, som er så glade i normalmålet bokmål at dei hissar seg opp over dialektørsla, og ikkje ser at i Noreg i dag har bokmålsnorma så å seia alle kort på handa. I Danmark kjende landsfaderen Stauning det i kroppen at ein sigar skriven med *s*, slik dei toskute nordmennene skriv ordet, smakte mykje dårlegare enn ein skriven med *c*. Ynsket hjå mange danskar sommaren 1985, om at Fanden måtte ta Sprognævnet, var sikkert alvorleg meint. På lingvistikkongressen i Tokyo 1982 kunne ein moroe seg eller kanskje kjenne at ein fraus litt på ryggen når ein såg og hørde ein tyskar som med fanatisk glød bar fram eit slagord om at lingvistar i alle land måtte gå saman for å berge dei store konsonantane i substantiv. Trugsmålet mot dei såg han som ein fare for ein sosiolingvistisk Big Bang.

I tida etter at dansk og svensk var tydeleg etablerte som riksspråk, har bae landa hatt ein eller fleire nasjonale krisesituasjonar, då den nasjonale identiteten måtte omdefinierast. Eg tenkjer særleg på då Danmark vart skilt frå Noreg og Sverige frå Finland. Militær og politisk vanmakt var årsak til desse krisene. Det skulle vera interessant å få røkt etter om det ikkje kan peikast på ein samanheng mellom desse nasjonale frustrasjonane og ynsket om ei nasjonal konsolidering, der arbeid med riksspråket i skulen har vore eit hjelpemiddel til å binde nasjonane saman. Det er klårt nok, som Matti Klinge (1984) har streka så sterkt under, at det var dei moderne kommunikasjonane som batt saman dei geografiske konglomerata som dei nordiske statane

utgjer. Slik som det var jarnvegane og Bobrikoff som "enade Finland", rett nok saman med folkeopplysninga (Klinge 1984:267), var det kommunikasjonane til sjøs og til lands saman med språkstriden som sameinte Noreg, og det var kommunikasjonane og riksspråksnormene som batt saman Danmark og Sverige. Folkeopplysninga var sjølv sagt eit "sine qua non" i alle landa. (Jf. Wiggen 1979).

Og no er vel den språklege einskapen trygg nok. Det er berre små språkproblem på den danske sørgrensa, men den københavnske talemålsnorma er truleg ikkje så utan motnormer i Danmark som Brink og Lund (1974) synest å meine. Dalekarlane har gjennom hundreår slege seg til tols med at dei lyt tala svenska med främlingar, men dei held roleg fram med å "tala på målet" mellom sine egne. Og etter at tungerots-r-en, rett nok med strid og kamp, slapp til i svensk radio (Jonsson 1977), og skåningen Karl Nilsson har stått si tid ut i SAS, har vel også dei skånske separatistane, som ein gong ville heise skånska flaggan, resignert. Farlegare sprengkraft er det kanskje i bygdene Idre og Särna, der ynsket om å koma attende til Noreg, skal kvile på økonomiske motiv, og der det også, etter det eg har høyrte, skal finnast ein leiar av same slag som fordom Engelbrekt Engelbrektsson.

På Færøyane i fjor feste eg meg ved at Mikael Reuter gav taloppgåver over brukarane av dei ymse nordiske språka, og det slo meg at det er om lag same folketal som talar desse språka i Norden, som det er menneske i byen Mexico. Ein kan gjera seg ymse tankar i samband med det, og ein kan m.a. resonnera slik: Det finst sikkert i byen Mexico talrike problem, språklege og andre, som gjer nordisk språkforbistring og ordlaging på heimleg grunn nokså små i samanlikning. (Etter at dette fyrst vart skrive, hadde dei jordskjelvkatastrofen hausten 1985.) Ein kunne her sitere den norske LO-gubben Konrad Nordahl, som ein gong karakteriserte den sterke kritikken over skort på telefonar med dette utbrotet: Lykkelig det folk som har en så fornem nød!

I global samanheng er problema våre kanskje ikkje av dei heilt store og livsavgjerrande, men det er då dette vi nordiske språkfolk har fått å stelle med, og vi skjønner også at det er ei djup sanning i eit ord Gustav Indrebø ein gong sa. Det at vi kan forstå kvarandre i dei nordiske landa, er "ein kulturell herlegdom av fyrste rang". Vissa om det ligg under både "ordlaging på heimleg

grunn" og arbeid med det språksosiologiske klimaet i dei nordiske landa.

Tilvisingar

- Brink, Lars og Jørn Lund 1974: *Udtaleforskelle i Danmark*. Kbh.
- Clausen, Sven 1938: *Nordisk målstræv*. Kjøbenhavn.
- Diderichsen, Paul 1968: *Sprogsyn og sproglig opdragelse*. Kbh.
- Gjelsvik, Nikolaus 1938: *Von og veg*. Oslo.
- Greene, David 1981: "The Atlantic Group: Neo-Celtic and Faroese". I *Minority Languages Today*. Edinburgh.
- Hansen, Elisabeth og Jørn Lund (red.) 1983: *Skolen, Samfundet og Dialekten*. Frederikshavn.
- Haugen, Einar 1976: *The Scandinavian Languages*. London.
- Jespersen, Otto 1908: *ABC og første læsebog efter lydskriftmetoden*. Kbh.
- Jonsson, Åke 1971: "Han bryter ju på skånska! Nyhetsuppläsaren som ensamsvala eller prejudikat." I *Provinciellt och universellt*. En vänskrift till Karl-Hampus Dahlstedt 19 April 1977. Umeå.
- Klinge, Matti 1984: *Runebergs två fosterland*. 2. opplagan. Borgå.
- Klinge, Matti 1985: "Finska språket i Finland under 1800-talet". I *De nordiske skriftspråkenes utvikling på 1800-talet*. 2. Oslo.
- Liestøl, Knut 1927: *Målreising*. Oslo.
- Lindroth, Hjalmar 1942: *De nordiska systemspråken*. Sth.
- Nissen, Mogens 1942-1948: *Vort nordiske modersmål I-IV*. Kbh.
- Nygaard, M. 1966: *Norrøn syntax*. Oslo.
- Venås, Kjell 1985: "Finland og Noreg på 1800-talet - språk og soge". I *De nordiske skriftspråkenes utvikling på 1800-tallet*. 2. Oslo.
- Westergård-Nielsen, Chr. 1946: *Låneordene i det 16 århundredes islandske litteratur*. Kbh.
- Wiggen, Geirr 1979a: "Noen merknader om språktilhøve og språknormering i Danmark". I Vikør, Lars S. og Geirr Wiggen (red.): *Språklig samling på folkemåls grunn*. Oslo.
- Wiggen, Geirr 1979b: "Språknormer og språknormering i den dansk-, norsk- og svenskspråklige skolen: Ei jamføring og et utblikk til situasjonen ellers i samfunnet". I NyS 12: *Sprognormer i Norden*. Kbh.